आय.एन.आर फॉर नवी दिल्ली
र.नं. MAHMAR-35829-2010
UGC Approved and peer Reviewed Journal

ISSN No. - 2229-4929

अक्षर वाङ्मय

वर्ष – दहावे

(विशेषांक)

(आंतरराष्ट्रीय परिषद – दि. १९ व २० डिसेंबर २०१९)

मराठी साहित्यात[illegible], जात, धर्म विषयक विषमतेचे चित्रण

Scanned with OKEN Scanner

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	शीर्षक	लेखक/लेखिका	पृष्ठ
१)	महात्मा बसवण्णांच्या वचनसाहित्यातील विषमताविरोधी विचार	डॉ. दत्ता पाटील	६
२)	प्रज्ञा पवार यांच्या कवितेतील सामाजिक विषमतेचे चित्रण	प्रि. डॉ. शिवलिंग मेनकुदळे	१०
३)	तथागत गौतम बुद्धांचे समतेचे विचार व कार्य	प्रा. डॉ. सुभाष वाघमारे	१३
४)	अण्णा भाऊ साठे यांच्या कादंबरीतील स्त्री शोषणाचे चित्रण	डॉ. दत्तात्रय बारबोले	१९
५)	दलित साहित्यातील विषमतेचा हुंकार	डॉ. प्रतिभा जाधव-निकम	२२
६)	आदिवासी कादंबरीतील विषमतेची चित्रण	डॉ. के. के. पवार	२५
७)	बारोमास वास्तवतेचे जिवंत चित्रण	डॉ. मेघमाला मेश्राम	३१
८)	संताची समतेची गुढी	डॉ. दत्तात्रय डुंबरे	३५
९)	भटक्या विमुक्त पारधी साहित्यातील सामाजिक विषमतेचे चित्रण	प्रा. अनिल बागर	३८
१०)	श्रीराम दुर्गे यांच्या क्षितीजापलिकडचा सुर्य	डॉ. संजय पाटोळे	४४
११)	ग्रामीण कादंबरीतील लिंग व्यवस्थेतून चित्रीत झालेली विषमता	डॉ. वाघमोडे एस. बी.	५६
१२)	तुकाराम : सामाजिक विषमतेवर प्रहार करणारा योध्दा संत	डॉ. मानसी लाटकर	५९
१३)	संघर्षमय जीवनाची कहाणी उचल्या आत्मकथन	डॉ. कांचन नलावडे	६५
१४)	दलित आत्मकथनाचा परिपेक्षातून भटक्या जमातीच्या	डॉ. शैलजा शिंदे	६७
१५)	दलित साहित्यातील सामाजिक समतेचे व विषमतेचे चित्रण	डॉ. विजया पाटील	७२
१६)	मराठी दलित कवितेतील विषमतेचे चित्रण	डॉ. आनंदा वारके	७६
१७)	महानुभव पंत यांच्या मौखिक परंपरा – काही निष्कर्ष	डॉ. बाळकृष्ण ललित	८०
१८)	संत तुकाराम महाराज यांच्या साहित्यातील विज्ञान	डॉ. दीपक सुभाषराव सुर्यवंशी	८३
१९)	जागतिकीकरणातील सामाजिक व शैक्षणिक विषमता	डॉ. डी. बी. सोळुंके	८७
२०)	दलित साहित्यातील विषमतेचे चित्रण	डॉ. शकुंतला एम. भारंबे	९०
२१)	आदिवासी साहित्यातील विषमतेचे चित्रण	प्रा. सुरकुले अनिता सोमनाथ	९३
२२)	माडगुळकरांच्या कथेतील उपेक्षितांचे चित्रण	बाळासो सुतार / आशा विठ्ठल सुतार ९५	
२३)	'कोल्हाट्याचे पोर' या आत्मकथनातील विषमतेचे चित्रण	प्रा. सर्वगोड एन.सी.	९९
२४)	दलित साहित्यातील सामाजिक समतेचे चित्रण	राहूल भागवत गायकवाड	१०२
२५)	जात – धर्म – लिंगभाव एक दृष्टीकोण	एम. के. शिंदे	१०६
२६)	ग्रामीण साहित्यातील धर्म जात व लिंग आधारित विषमतेचे चित्रण	प्रा. निलेश मधुकर लंगोटे	१११
२७)	सुबोध जावडेकरांच्या गुगली आणि आकाश भाकिते	डॉ. सचिन गंगाधर गिरी	११४
२८)	स्त्रीवाद साहित्यातील धर्म, जात व लिंग यावर आधारित	प्रा. सोनवणे राहूल बापुराव	११७
२९)	चित्रा कादंबरीतील स्त्री दर्शन	डॉ. माने हनुमंत तुकाराम	१२०
३०)	भटक्या विमुक्त विषमतेचे चित्रण	डॉ. अतुल नारायण चौरे	१२३
३१)	दलित साहित्यातील धर्म, जात व लिंग विषमतेचे चित्रण	डॉ. किरण प्रभाकर वाघमारे	१२७
३२)	स्त्रीवादी साहित्यातील विषमतेचे चित्रण	निकिता अनिल शेंडगे	१३३
३३)	जागतिकीकरण आणि ग्रामीण साहित्य	प्रा. सचिन पोपट सवने	१३५
३४)	स्त्रीवादी साहित्यातील धर्म, जात व लिंग यावर आधारित	डॉ. जगदाळे किरण आगतराव	१४०
३५)	सुशिक्षित बेरोजगार तरूणांच्या दैन्यावस्थेचा दाहक अविष्कार	डॉ. दादाराव एकनाथ गुंडरे	१४३
३६)	अंतर्गत मानसिक पडझडीचे चित्रण करणारी मराठी प्रायोगिक कथा	डॉ. युवराज देवाळे	१४६
३७)	दलित कवितेतील सामाजिक विषमतेचे व समतेचे चित्रण	डॉ. बालाजी विठ्ठलराव डिगोळे	१४९
३८)	जागतिकीकरणानंतरच्या मराठी ग्रामीण कवितेतील सामाजिक	डॉ. एन. व्ही. शिंदे	१५६
३९)	दलित संत चोखामेळा व रोहिदास यांच्या काव्यातून अभिव्यक्त	राहूल विनोदराव राऊत	१५९
४०)	आदिवासी कादंबरीतील सामाजिक विषमता	प्रा. विनायक राऊत	१६२
४१)	जागतिकीकरणाचा नंतरच्या मराठी साहित्यातील समतेचे	सुरवसे तुकाराम नागनाथ	१६७
४२)	वर्तमान समाजव्यवस्थेतील विषमता वळवाचे पाणी	डॉ. जयदेवी पवार	१७०
४३)	ग्रामीण साहित्य कृती 'तहान मधील मुल्यात्मक संघर्ष	डॉ. विजय झुंजाराव	१७२
४४)	कविता महाजन यांच्या कादंबरीतील विषमतेचे चित्रण	डॉ. सुवर्णा नामदेव पाटील	१७६
४५)	जागतिकीकरणात उत्तम कांबळे यांच्या कविता	डॉ. शशिकला भिमराव रणदिवे	१७९
४६)	स्त्रीवादी साहित्यातील विभावरी शिरुरकर, ताराबाई शिंदे	सौ. कुंभार शुभांगी तानाजी	१८६
४७)	दलित साहित्यातील धर्म, जात व लिंग यावर आधारित	डॉ. आचार्य आर. डी.	१८९
४८)	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे स्त्री उध्दारविषयक कार्य	प्रा. मीरा माधवराव देठे	१९१
४९)	'मरणकळा' आत्मकथनातील स्त्री चित्रण	प्रा. मीरा माधवराव देठे	१९६
५०)	दलित कथेतील राजकीय विषमतेचे चित्रण	डॉ. मधुकर बैकरे	१९८
५१)	मराठी कवितेतील धर्म, जात व लिंग विषयक विषमतेचे चित्रण	डॉ. जनार्धन दामू परकाळे	२०२
५२)	दलित साहित्यातील प्रश्न व समस्या	डॉ. भरत भिमराव जाधव	२०६

157

Scanned with OKEN Scanner

संत तुकारामा महाराज यांच्या साहित्यातील विज्ञाननिष्ठा

डॉ.दीपक सुभायराव सूर्यवंशी
मराठी विभाग
शि.म. ज्ञानदेव मोहेकर महाविद्यालय कळंब
ता. कळंब, जि. उस्मानाबाद - ४१३५०७
मो. ९४२०९५८६९९ / ईमेल : deepaks2021@gmail.com

ताविक :

महाराष्ट्र भूमी संत-महंत सज्जनाची भूमी असून गोदेच्या तीरावर अनेक प्रवाह निर्माण झालेले दिसून येतात. दगडाला देव मानून त्यात र शोधणाया भोळ्या भावड्या वारकयांची प्रेरणा म्हणजे संतश्रेष्ठ निवृत्ती, ज्ञानेश्वर, एकनाथ, नामदेव व तुकाराम असल्याची सांगितली जाते. ावतीत सर्वश्रुत असलेला १३ व्या शतकातील बहिणाबाईचा अभंग समर्पक आहे.

"संतकृपा झाली । इमारत फळा आली ।
ज्ञानदेवे रचिला पाया । उभारिले देवालया ।
नामा तयाचा किंकर । तेणे केला विस्तार ।
जनार्दन एकनाथा। खांब दिधला भागवत ।
तुका झालासे कळस । भजन करा सावकाश ।।"

१७ व्या शतकात आपल्या वयाची ४२ वर्षे तुकाराम महाराजांनी मानवजातीच्या उन्नती व कल्याणासाठी वेचले. खया अर्थाने अनेक ी धर्म परंपरेत अडकून पडलेल्या बहुजन समाजाचे प्रबोधन करण्याचे एक मोठे कार्य संत तुकारामांनी केले. अंधश्रद्धा, कर्मकांड, तीर्थयात्रा, ोयाग, बुवाबाजी, व्रतवैकल्य, नवसायास, अंगात येणे, जादूटोणा, भ्रष्टाचार, अतिरेकीपणा, भोंदूगिरी अशा अनेक बाबींवर प्रहार करून ोकशिक्षकाची भूमिका बजावली. समाज प्रबोधनाचे सदोदित कार्य केले. सर्वच स्तरातून होणाया अंधश्रद्धांचे निर्मूलन करण्यासाठी विज्ञाननिष्ठा ी घेतली. प्रत्येक रचनामधून समाजपुरूषाला जागृत करण्याचे काम केले.

ष्टे :

१. संत तुकारामांच्या वारकरी संप्रदायातील कार्याचा आढावा घेणे.
२. समाजाला केलेला उपदेश,परखड भूमिका विचारात घेणे.
३. तुकारामांच्या अभंगरचनेतून आलेले विविध विचार जसे पर्यावरण, अंधश्रद्धा, विज्ञानवादी भूमिका समजून घेणे.
४. तत्कालिन समाजाला धर्माच्या जोखडातून बाहेर काढतो याची मीमांसा करणे.
५. विविध वाङ्मयाच्या इतिहासातील ग्रंथातून अभिव्यक्त झालेले तुकाराम अभ्यासणे.
६. संत तुकाराम व वारकरी संप्रदाय परस्पर अनुबंध विचारात घेणे.
७. प्रस्तुत शोधनिबंधाद्वारे तुकारामांनी समाजास केलेला उपदेश समजून घेणे.

हितके :

१. संत तुकाराम हे विद्रोही संत होते.
२. प्रपंचातून परमार्थ साधता येतो ही भूमिका विचारात घेणे.
३. तुकारामांनी आपल्या गाथेतून विविध विषयावर अभंगरचना केली.
४. तुकारामांची गाथा ही भारतीय समाजासमोर आदर्श आहे.
५. कष्टातून व संघर्षातून सन्मार्गाने जीवन जगण्याचा उपदेश केला.
६. तुकारामांच्या रचनेत पराकोटीची संवेदनशीलता दिसून येते.
७. तुकाराम हे सरळमार्गी वारकरी संप्रदायातील संत होते.

शोधन पद्धती :

प्रस्तुत शोधनिबंध लेखनासाठी वर्णनात्मक, विश्लेषणात्मक अभ्यासपद्धतीचा अवलंब केला आहे. दुय्यम साधने प्रकाशित ग्रंथ, वृत्तपत्रे विविध संदर्भग्रंथाचा आधार घेतला आहे.

वारकरी संप्रदायात जेवायला ताट वाढल्यानंतर ताटाभोवती पाणी फिरवले जाते अन् नंतर थोडीशी जीभ ओली करून नंतर मस्मरणाने जेवणास सुरूवात केली जाते. परंतू यामागे एक शास्त्र असल्याचे सांगितले जाते ते म्हणजे हवेमध्ये असणारे जीव जंतूला पाणी फरवल्याने तिथेच अडकून पडतात आणि जीभेवर पाणी घेतल्याने घसा ओला होतो. अन्न गिळण्याची प्रक्रिया सुलभ होते, ठसका लागत नाही से यामागे विज्ञानाचे तत्व असल्याचे दिसते. पाखंडी लोकांवर प्रहार केला, प्राणीमात्रावर दयाभाव दाखविला, सन्मार्गाने जीवन जगण्याचा उपदेश

केला. संत कोणास म्हणावे याबाबत त्यांचे
"जे का रंजले गांजले । त्यासी म्हणे जो आपुले ।
तोचि साधू ओळखावा । देव तेथेचि जाणावा ।।"

संतानप्राप्तीसाठी वीर्य जननक्षम हवे :

जगात संतानसुख ही प्रत्येकाची इच्छा असते. त्यासाठी वीर्याची गुणवत्ता असावी लागते. बयाचदा स्त्री-पुरुषा [illegible] कोणत्याही कारणाने मूल नाही झाले तर समागमन निराश बनते. अशावेळी अनेक प्रकारच्या अंधःविश्वासाला [illegible] अशा सर्वच ठिकाणी राहणाऱ्या व्यक्ती अनेक उपाययोजना बकया, कोंबड्या, अंगारे धुपारे आणि साधू-बुवाच्या मागे [illegible] आहे.

मात्र याच बाबतीत वसंत ऋतूत एखाद्या वृक्षाला फुले-फळे लागत नसतील तो बहरत नसेल तर त्यात [illegible] स्त्रीला मूल होत नसेत तर त्यात नवयाचा काय दोष ? अथवा नवरा नपुंसक असेल तर बायकोने काय करावे ? [illegible]

"नाही निर्मळ जीवन । काय करील साबण ।
तैसे चित्त शुद्ध नाही । तेथे बोध करील काय ।
वृक्ष न धरी पुष्पफळ । काय करील वसंत काळ ।
वांझा न होती लेकुरे । काय करावे भ्रतारे ।
नपुंसका पुरूषाशी । काय करील बाईल त्यासी ।
प्राण गेलिया शरीर । काय करील वेव्हार ।
तुका म्हणे जीवनेविण । पीक नव्हे नव्हे जाण ।।"

या अभंगरचनेतून तुकोबांनी खया अर्थाने समाजात वास्तव काय असावे, खरे कोणते ? व्यवहारात [illegible] विशद केले आहे. २१ व्या विज्ञानयुगातही स्त्रियांनाच अपत्य प्राप्तीमध्ये दोषी धरले जाते, पुरूषांत दोष [illegible] पडताळून पाहणे आवश्यकत असते. नवससायास, पुत्रकामेष्टी यज्ञ, होमहवन, व्रतवैकल्य आदी करण्याचा [illegible] अंधश्रद्धेला खतपाणी देणाऱ्या समाजाला तुकाराम महाराज सार्थ असा सवाल करतात ?

"नवसे सायासे कन्यापुत्र होती । तरी का करणे लागे पती"

हुंडापद्धतीवर प्रहार :

भारतीय समाजात हुंडापद्धती ही एक कलंक आहे. समाजातील शांततेचे अशांततेत रूपांतर, माणसाला [illegible] विधायकतेपासून विघातकतेकडे घेऊन जाण्यासाठी कारणीभूत हुंडापद्धती आहे. तुकाराम महाराज म्हणतात, [illegible] उठविला पाहिजे ही पद्धती समूळ नष्ट होणे अत्यंत गरजेचे आहे. त्या संदर्भात तुकाराम महाराज म्हणतात,

"हाती होन दावित वेणा । करिती लेकीची धारणा ।
ऐसे धर्म झाले कली । पुण्य रंक, पाप बळी ।
तुका म्हणे देवा । काय निद्रा केली धावा ।।"

आजही लग्न जमविताना मुलगी पाहिली जाते, हुंडा ठरविला जातो, स्पष्टपणे किंमत सांगितली जाते, [illegible] मुलींचा व्यापार केला जातो, कुठेतरी ही घातक पद्धती संपुष्टात आणण्याची गरज आहे, असे स्पष्टपणे नमूद केले आहे.

कुटुंबकल्याण : राष्ट्रीय कार्य :

संत तुकारामांनी लोकसंख्या हे सर्व समस्यांचे मूळ असल्याचे सांगितले, प्राथमिक गरजा अन्न, वस्त्र, निवारा [illegible] ग्रहण लागण्यात लोकसंख्येचा भस्मासूर हे कारण आहे.

"काय पोरे झाली फार । किंवा न साहे करकर ।
म्हणोनि केली सांडी । घास घेऊनी लाहे तोंडी ।
करू कलागती । तुज भांडणे भावेती ।
तुका म्हणे हाचि । घरी झालेसे बरेचि ।।"

घरात शांतता न राहण्याचे कारण म्हणजे पोरवडा फार असणे, लोकांची भांडणे होणे, प्रपंचात कळ, असमाधान, [illegible] दुःखे याला कारणीभूत ठरतात ते म्हणजे लोकसंख्या प्रचंड असणे. अशा परिस्थितीत दाताच्या कण्या केल्या तरी ते एक [illegible] मोनको असावी असे विधान केले.

व्यसनमुक्तीचा संदेश :

व्यसन हे मानवासाठी अत्यंत घातक, प्रत्यक्ष संकट. नाना प्रकारची व्यसने असतात. बिडी, काडी, माडी, [illegible] अनेक व्यसनांनी सामान्य लोकांच्या घरदाराची राखरांगोळी केली. पान खाणे गोहत्या समान, सिगारेट, तंबाखू, [illegible]

...होय. या अनुषंगाने तुकाराम महाराज म्हणतात,

"पाने जो खाईल बैसोनि । घडेल त्यासी गोहत्या ते ।
तमाखू ओढोनि काढील जो धूर । बुडेल ते घर तेणे पापे ।
जाय धोती पळी उडती यमदंड । त्याचे काळे तोंड तुका म्हणे ॥"

वास्तविक आज शासकीय स्तरावरून व्यसनमुक्तीसाठी अनेक उपाययोजना होताना दिसतात परंतु त्याचे दुष्परिणाम १७ व्या शतकात ...नी अभंगातून सांगितले. त्यांची ही दूरदृष्टी यातून वेळोवेळी सिद्ध होते.

...री मातेसमान :

संत तुकारामांनी परस्त्रीला मातेसमान मानले. छत्रपती शिवराय, स्वामी विवेकानंद यांच्या प्रमाणेच त्यांचे परस्त्री विषयी मत राहिले आहे. ...च्या एका अभंगातून,

"जाईचे वो माये न करी सायास ।
आम्ही विष्णुदास तैसे न हो ।"

भंडाऱ्याच्या डोंगरावर त्यांना भ्रष्ट करण्यासाठी गावातील कुटील मंडळीनी व्यभिचारी स्त्रीला तिकडे पाठविले होते.

...शीचे वैज्ञानिक महत्त्व :

अंगणातील तुळशी वृंदावनाला भारतीय संस्कृतीत मांगल्याचे प्रतीक मानतात. हिंदूत्वाचे आणि गृहिणीच्या भाव भक्तीचे प्रतीक आहे. ...प्रमाणे सर्वाधिक ऑक्सिजन देणारी वनस्पती औषधी / आरोग्यदायी असल्याने तिचे सर्वांनी जतन-संवर्धन करणे आवश्यक आहे. ...वांच्या गळा तुळशीच्या माळा तसेच विठोबाच्या कृष्णरूपातील वृंदावनातील तुळशीचा लळा या बाबतीत तुळशीचे महात्म्य तुकारामांनी ...क्त केले,

"जयाचिये द्वारी । तुळशी वृंदावन । नाही ते स्मशान । गृह जाणा ॥"

...राजाविषयी आत्मीयता :

जगाचा पोशिंदा बळीराजा, शेतकरी. शेतकरी सुखी तर सगळे सुखी परंतू याच बाबतीत त्यांच्याविषयीची कृतज्ञता व्यक्त करणे ...चे कर्तव्य आहे. तुकारामांनी त्यांच्यासाठी आठवण म्हणून दिपावली पाडव्याच्या दिवसाची आठवण म्हणून बलिप्रतिपदा सण साजरा ...तात. बळी शेतकऱ्यांचा प्रतिनिधी -

"इडापीडा टळो, बळीचे राज्य येवो ॥"

...नाचे तत्वज्ञान :

समाजजीवन व्यवहारातील सत्य आपल्या अनेक रचनांतून अधोरेखित केले आहे. सुखाचा क्षण कमी तर दुःखाचा क्षण व्यावहारिक ...नात अधिक हे तत्वज्ञान आहे. तुकाराम महाराजांच्या अभंगगाथेत अभंगरचना एकूण ४०९२ रचना समाविष्ट आहेत. त्यातील लोकप्रिय -

कन्या सासुराशी जाए, मागे परतोनि पाहे
तैसे झाले माझ्या जीवा, कधी भेटसी केशवा ॥
सुख पाहता जवापाडे । दुःख पर्वताएवढे ॥
शुद्ध बीजापोटी फळे रसाळ गोमटी ॥
तुका म्हणे तोचि संत, सोशी जनाचे आघात ॥
दया क्षमा शांती, तेथे देवाची वसती ॥
निश्चयाचे बळ । तुका म्हणे तेचि फळ ॥

...रणपूरक विचार :

माणूस आणि निसर्ग यांचे अतूट नाते असून एकाच नाण्याच्या दोन बाजू आहेत. आज वृक्षारोपण, पर्यावरण संवर्धनासाठी जनजागृती ...वधीचा खर्च करून विविध माध्यमातून केली जात आहे. हे महत्त्वाचे कार्य १७ व्या शतकात केले, ही बाब खरोखरच अत्यंत महत्त्वाची आहे. ...र, पशु, पक्षी, प्राणी, नदी, नाले, पर्वतराई, इ. चे संरक्षण करण्याची प्रेरणा त्यातून दिलेली आहे.

वृक्षवल्ली आम्हां सोयरे वनचरी । पक्षी ही सुस्वरे आळविती ॥

...स तसे असावे :

तुकोबांनी समाजात युवाबाजी करून इतरांना फसविणाऱ्यांना चांगलाच चोप दिला. मदोन्मत्त होऊन माजलेल्यांना नागवे निर्लज्ज होऊन ...ऱ्यांना साध्या सरळ शब्दांत केलेला उपदेश पचत नाही, अशांना अतिशय तीव्र शब्दांत भूमिका मांडतात.

जैसासाठी तैसे व्हावे, हे वरवे कळलेसे ।
ठकास महाठका जोडा, हे धडफुका लाभासी ।
एकांगीच भांडे तुका, नाही धोका जिवित्वे ॥

आपण आपला विचार न करता दुसऱ्यांना सुख आनंद देण्यासाठी धडपडतो पण ते एखाद्या मर्यादेपर्यंत स्वीकारा त्यानंतर मात्र ठकास

Scanned with OKEN Scanner

महाठ्या अशी भूमिका असावी असे नमूद केले आहे.

मानवी जीवनाच्या महासागराच्या उत्कट अनुभवांना अत्यंत आशयघन शब्दांत साकार करणारा एक पणाला लावून सांस्कृतिक व सामाजिक अन्यायाच्या विरोधात दंड थोपटणारा एक आव्हानवीर योद्धा प्रतिभावान एकत्र मिलाफ झालेला महापुरुष कवी तुकाराम, संत तुकाराम, विद्रोही तुकाराम. संत तुकारामांनी उपदेश केला

बोलावे खरे, बोलावे खरे । कोणाच्याही मनावर पाडू नये घरे ।
थोडक्यात समजणे, थोडक्यात समजावणे । शब्दांमुळे दंगल, शब्दांमुळे मंगल ।
शब्दांचे हे जंगल । जागृत रहाव, जीभेवरी ताबा ।
सर्वसुखदाता पाणी, वाणी, नाणी । नासू नये ।।

निष्कर्ष :

'जगाच्या कल्याणा संतांची विभूती' हे बीद तुकारामांच्या एकूण जीवनकार्याकडे पाहिल्यास सार्थ ठरते. दृष्टीकोनावर आधारित विज्ञाननिष्ठा अधिष्ठीत अभंगरचना केली. सामाजिक, धार्मीक, सांस्कृतिक, आर्थिक अशा अशी तत्वज्ञानाची मांडणी करणारी रचना केली. जाती, धर्म, अंधश्रद्धा, गरीब, श्रीमंत अशा बुरसटलेल्या व्यासपीठावर आणण्याचे कार्य केले आहे. आपल्या लेखणीद्वारे चिरंतन मूल्य, स्वातंत्र्य, समता, बंधुता, न्याय व बहुजन वर्गाला दिली आहे. एकूणच वारकरी संप्रदायातील तुकाराम महाराजांचे कार्य संपूर्ण मानवतेसाठी विचारातून सामाजिक परिवर्तन, कर्मकांडावर आघात, ढोंगीपणावर प्रहार केला. संत तुकारामांनी दया, क्षमा, विचारांचे बीजारोपण केले आहे. संत तुकारामांना त्यांच्या सामाजिक प्रबोधनाच्या कार्याबद्दल लोकशिक्षकाची उपमा

समाजजीवनात आपले संबंध आपण आपल्या वाणीतून निर्धारित करत असतो. अशा या शब्दांना

चिंतन,

आम्हा घरी धन शब्दांचीच रत्ने । शब्दांचीच शस्त्रे यत्न करू ।।
शब्दचि आमुच्या जीवाचे जीवन । शब्द वाटू धन जनलोका ।।
तुका म्हणे पाहा शब्दचि हा देव । शब्दचि गौरव पूजा करू ।।

संदर्भ :

१. डॉ. तुषार चांदवडकर, 'संतसाहित्य व लोकसाहित्य', कुसुमाग्रज प्रकाशन, नाशिक.
२. भालचंद्र नेमाडे, 'तुकाराम', साकेत प्रकाशन, औरंगाबाद.
३. ह. श्री. शेणोलीकर, 'प्राचीन मराठी वाङ्मयाचे स्वरूप', फडके बुक स्टोअर्स, कोल्हापूर.
४. डॉ. ल. रा. मोहरीर, 'संत तुकारामांची जीवननिष्ठा'.
५. प्रा. शेळके, डॉ. भंडारे, प्रा. म. वा. 'इतिहास', कैलास पब्लिकेशन्स, औरंगाबाद.
६. यशवंत पाटणे, 'जगाच्या कल्याणा संतांच्या विभूती', संस्कृती प्रकाशन, पुणे.

Scanned with OKEN Scanner